

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Tokat'ta Gayrimüslimler*

Galip EKEN*
Hanife ŞEN**

ÖZ

Cizye defterleri bir bölgede yaşayan gayri müslim topluluklar hakkında yapılacak araştırmalara temel teşkil edebilecek nitelikte zengin içeriğe sahip kaynaklardır. 19. yüzyılda sahip olduğu gayri müslim nüfus potansiyeli ile dikkat çeken Anadolu kentlerinden birisi olan Tokat'ta ikamet eden gayri müslimlerin, yaşam koşulları, sosyo-ekonomik durumları ve bazı kültürel özellikleri hakkında daha fazla bilgi edinebilmek amacıyla Tokat cizye defterleri değerlendirilmiştir.

Defterler bünyesinde yer alan mükelleflerin ekonomik düzeyine işaret eden vergi sınıfları, meslekleri, şahıs isimlerinin yanı sıra oldukça ilginç aile isimleri ve etnik-dini dağılımlar çerçevesinde yapılan değerlendirmeler Tokat'ın sosyo-ekonomik tarihi üzerine yapılan araştırmalara katkıda bulunabilecek niteliktedir.

Bu çalışmada, cizye defterlerinin yanı sıra Tokat'a ait bazı temettuat kayıtları da incelenmiş; Tokat gayri müslimlerinin 19. yüzyıl ortalarındaki yaşamları analiz edilmiştir. Cizye defterleri açısından Tokat'ın gayri müslim nüfusu, ekonomik olarak orta sınıf ve orta sınıfın biraz üzerinde şeklinde nitelenebilir. Bu değerlendirmeyi temettuat kayıtları ile de desteklemek mümkündür. Özellikle Ermeniler hem en kalabalık gayrimüslim nüfusu oluşturmakta hem de bazı Ermeni haneleri şehrin en varlıklı kesimi arasında yer almaktadır. 19.yüzyıl ortalarında Tokat'ta yerleşik olan gayri müslimler neredeyse ekonomik yaşamın her sahasında aktif ve üretkendirler. Genellikle kalabalık bir hane yapılanması sergilemekte Müslümanlarla ortak bir yaşam alanını paylaşmaktaydılar.

Anahtar Kelimeler: Tokat, cizye, cizye defteri, gayri müslim, vergi

Non-Muslims In Tokat According To The Jizya Registries In The Tanzimat Era

ABSTRACT

Jizya registries have a rich content to be basis for the studies about non-muslim population in a region. Tokat jizya registries have been evaluated for the reason of having more information about life conditions, socio economical statuses, some cultural features of non-muslims who lived in Tokat. In the 19 th century Tokat was one of the Ottoman cities which draws attraction with the potential of non-muslim population.

Studies around the taxation classes which point out the economical statuses of the taxpayers who take part in the registries, very interesting family names added to the personal names,etnical and religious distributions, occupational configurations are qualified enough to contribute the studies which are on the base of Tokat's socio-economical history.

In this study, besides the jizya registries some temettuat registries has been also reviewed;the lifes of non muslims who were settled in Tokat in the middle of the 19 th century has been analyzed.In the view of Jizyah registries non muslim population of Tokat can be qualified as being consist of middle class and a little over the middle class.It is also possible to support this assessment with temettuat registries. Especially Armenians are both crowded non-muslim population and some Armenian families are amongst the wealthiest part of the city. In the middle of the 19 th century who were settled in Tokat were almost active and productive in every section of economical life. Generally they were showing off a crowded family configuration and sharing a mutual area of life with Muslims.

Keywords: Tokat, jizya, jizya registry, non-muslim, taxation

Giriş

Sosyo-ekonomik nitelikli araştırmalar açısından mükelleflere yönelik ayrıntılı bilgiler içerebilen vergi kayıtları oldukça önemlidir. Devletin en temel mekanizmalarından olan; devlet ve birey arasındaki bağlayıcı unsurların başında gelen vergilerin nitelikleri, kapsamı, kayıt usulleri başlı başına birer araştırma konusudur. Bu kayıtlar sistemli bir şekilde değerlendirilip yorumlandığında üzerinde inceleme yapılan toplulukların bazı genel karakteristik özelliklerine, çeşitli eğilimlerine, sosyal yaşamlarına dair izler tespit edilebilir.

* 25-26 Eylül 2014 tarihleri arasında düzenlenen "Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu" na sunulan "Tanzimat Dönemi Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, galipeken64@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hnif2015@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 27.09.2016; Makalenin Kabul Tarihi: 27.10.2016

Tanzimat sürecinde gerçekleştirilen mali düzenlemeler neticesinde ilk etapta tahsil usullerinde değişikliğe gidilen; 1856 İslahat Fermanı ile Bedel-i askeri'ye çevrilen cizye vergisi de zimmî tebaa hakkında öne çıkan en belirgin unsurlar arasında yer almaktaydı. Yüzyıllarca Osmanlı egemenliği altında kalmış olan gayri müslim tebaa güvenlik ve askerlik hizmeti karşılığında cizye vergisi ödemekle mükellefti. Cizye, temelini İslam'dan alan; mal, can ve özgürlüklerin korunması karşılığında belirli şartları taşıyan ve zimmet ehli olan her gayri müslim erkekten tahsil edilen bir vergi türü olmakla birlikte İslam'a göre gayri müslimlerden cizye alınması zimmet akdine dayanmaktaydı.ⁱⁱ

Osmanlıda cizye mükellefi sayılmanın en önde gelen koşulları 14-75 yaş aralığında bulunmak, akıl ve beden bakımından sağlıklı olmaktır. Sakat, kör, işsiz, kadın, çocuk ve fakir kişiler cizyeden muaf tutulmuşlardır. Rahip ve keşişler ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları halde 1691 yılında gerçekleştirilen cizye reformundan sonra malul olanlar hariç mükellef sayılmışlardır.ⁱⁱⁱ Söz konusu reform ile birlikte mükelleflere dağıtılmak ve her tahsilât döneminde yenilenmek üzere ala, evsatt ve edna adı ile mühürler bastırılıp varak ya da kağıt denilen belgeler hazırlanmıştır. Bu şekilde karışıklıkların ve suistimallerin önüne geçilebileceği gibi herkesin kendi cizyesinden sorumlu olması sağlanabilecekti.^{iv}

Toplumsal hayatta köklü değişimlerin yaşandığı II. Mahmud döneminde birçok alanda olduğu gibi cizye ile ilgili de çeşitli düzenlemeler yapıldı. Buna göre cizye bedeli aladan 60, evsattan 30, ednadan 15 kuruş olarak belirlenmiştir (Kenanoğlu, 2004:380). Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketleri cizye vergisini başlangıçta sadece tahsil edilmiş biçiminde etkilemiş; devlet, gayri müslim cemaat önderlerine vergi toplama alanında sorumluluk verme yoluna gitmişti. Vergi toplama hususunda Dersaadet'te patrikhaneler, taşrada ise kocabaşı ve piskoposlardan yararlanılmıştır (Şener,1992:252).

Osmanlıda kuruluşun cizye vergisinin kaldırıldığı 19.yüzyıl ortalarına kadar geçen süreçte, şer'î esaslara bağlı kalmak kaydıyla cizye miktarında, mükellefiyet koşullarında, tahsil usullerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.^v 17. yüzyıla kadar geniş çaplı tahrirler üzerinden yapılan cizye hesaplamalarının yerini artık büyük tahrirlerin yapılmadığı bu dönemden sonra müstakil olarak yapılan cizye sayımları ve eskiye göre daha sistemli tutulmuş cizye defterleri aldı.^{vi}

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Katoloğu'nda kayıtlı Tokat merkeze ait 1843 ve 1849 yılları arasında düzenlenmiş yedi adet cizye defteri bulunmaktadır. Bunlardan sadece 165 ve 309 sıra numarasıyla kayıtlı H.1259 (M.1843) ve H.1260 (M.1844) tarihli iki defterde Tokat'ta ikamet eden Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum, Yahudi milletlerine ait kayıtlar bir arada yer almaktadır. Buna karşılık diğer beş defterde her milletin kaydı müstakil olarak tutulmuştur. H.1261 (M.1845) yılına ait defterlerden 615 numaralı olan Katolik milleti adına; 932 numaralı defter ise Rum milleti adına düzenlenmiştir. H.1263(M.1847) tarihli 781 numaralı defter Yahudilerin cizye kaydını muhtevi olup sadece 8 sayfadan ibarettir. H.1265(M.1849) tarihli iki defterden 1050 numaralı olan yine Rumlara, 1049 numaralı defter ise Katolik milletine aittir.

Tablo1.19. Yüzyıl Tokat Cizye Defterleri

Defter Numarası	Tarihi	Defterde Yer Alan Milletler	Toplam Cizye-Krş
165	H.1259-M.1843	Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum ve Yahudi -37 sayfa	78.180
309	H.1260-M.1844	Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum ve Yahudi -40 sayfa	78.450
615	H.1261-M.1845	Katolik-12 sayfa	5.820
932	H.1261-M.1845	Rum-14 sayfa	9.120
781	H.1263-M.1847	Yahudi-8 sayfa	1.335
1050	H.1265-M.1849	Rum-24 sayfa	7.770
1049	H.1265-M.1849	Katolik-16 sayfa	4.095

İncelenen defterlerin hiç birisi mufassal olarak düzenlenmemiştir.^{vii} Tokat'ta bulunan tüm yerli ve yabancı reayanın kaydını içermesi ve sosyo-ekonomik hayatın önemli bir yansıması olan meslekî yapıyı da

bünyesinde barındırması H.1259(1843) yılı Tokat cizye defterini diğerlerinden farklı kılmaktadır. Birçok yönüyle yerli gayri müslim reayanın sosyal hayatına yönelik tespitlerde bulunabilmek amacıyla 1843 yılı Tokat cizye defteri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

1. İdari Yapı ve Gayri Müslim Nüfus

16. yüzyılda Rum eyaletinin yedi sancağından birisi olan Sivas'ın önemli bir kazası olan Tokat, 17. yüzyılda Rum eyaleti mukataalarını üstlenen voyvodaların idare merkezi oldu. İlerleyen zaman içerisinde sınırlarında çeşitli değişiklikler yapılmakla birlikte 1840 yılının başında bir muhassıllık haline getirildi.1842 yılında muhassıllıkların kaldırılmasıyla kazalar, kaza ileri gelenleri arasından seçilen müdürlerce yönetilmeye başlandı. Tokat kazası da bu şekilde bir müdür tarafından yönetiliyordu. Tokat, 1864 yılı Vilayet Nizamnamesi ile kaymakamın başında olduğu bir idare meclisi tarafından yönetilen Sivas Vilayetine bağlı bir kaza statüsüne getirildi.1879 yılında ise yine Sivas'a bağlı bir sancak merkezi oldu.^{viii} 18. yüzyıl seyyahlarından Tournefort, Tokat'ın önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması ve buradaki ticari hayatın canlılığından bahsederken Amasya ve Sivas şehirlerinin eski olmalarına rağmen Tokat'tan daha küçük olduklarını ifade eder (Tournefort, 2005:224).

1831 nüfus sayım verilerine göre bu tarihte Tokat şehir merkezinde 21'i Müslim, 11'i gayri müslim; 48'i ise Müslüman ve gayri müslimlerin karışık olarak yaşadığı toplam 80 mahalle bulunuyordu (Gökçe,2007:240). Bir toplumda erkek ve kadınların yarı yarıya olduğu düşünülerek kullanılan ikili katsayı yöntemine göre Tokat şehrinde bu yıllar itibarıyla 15.210 Müslüman, 10.382 gayri müslim olmak üzere toplam 25.592 kişi bulunduğu tahmin edilmektedir (Gökçe,2007:241-244). Buna göre şehir halkının %59,4'ünü Müslümanlar, %40,6'sını gayri müslimler oluşturmaktadır. 1831 sayımının yapıldığı sıralarda (1830 yılında) Tokat'a uğrayan E. Smith ve H.G.O. Dwigh adlı Amerikalı misyonerlerin bir Ermeni tüccarına atfen verdikleri bilgilere göre Tokat şehrinde 4000 Türk, 1350 Ermeni, 500-600 Rum ve 70 Yahudi hanesi bulunmaktadır (Turan,2006:204).

Temettuat sayımlarının yapıldığı 1844 tarihi itibarıyla nüfus, 1831 sayımından daha düşük bir rakamla 19.665 kişi olarak görünmektedir. 1851 yılı sicil kayıtlarına göre ise Tokat'ta 73 mahallede 2270 Müslüman, 1260 Gregoryen Ermeni, 158 Katolik Ermeni, 216 Rum, ve 37 hane de Yahudi olmak üzere toplam 3941 hane mevcuttur. 3941 hane 5 katsayısı üzerinden değerlendirildiğinde nüfus 19.705 kişiye denk gelmektedir ki bu değer 1831 nüfus sayım sonuçları ile karşılaştırıldığında yine düşük kalmaktadır (Eken, 2008:21,22).

18. yüzyıl sonlarında Tokat'ı ziyaret eden seyyah Tournefort, 20.000 Türk, 4000 Ermeni, 300-400 de Rum ailenin varlığından söz etmektedir (Tournefort,2005:222). 1877 yılında Ermeni nizamnamesinin uygulanıp uygulanmadığını yerinde tespit etmek için Tokat, Amasya ve Sivas bölgelerini ziyaret eden Rahip Boğos Natanyan'ın raporuna göre ise Tokat'ta Türk, Ermeni, Katolik, Rum ve Yahudiler olmak üzere beş ayrı milletten oluşan 8.000 hane mevcuttur. Natanyan, 1.300 Ermeni, 150 Rum, 150 Katolik, 50 Yahudi, 10 da Protestan hanesinin mevcut olduğunu belirtirken geri kalan 6.340 hanenin Türklere ait olduğunu raporunda ifade etmektedir (Natanyan,2008:318-325). 1880'lerin Tokat'ı hakkında bilgi veren Fransız seyyah Vital Cuinet, 18.250 Müslüman, 750 Rum, 9000 Gregoryen, 1300 Katolik, 150 Protestan olmak üzere 10.450 kişilik bir Ermeni nüfustan bahsetmektedir (Cuinet,1892: 705-713).

Cizye kayıtlarına göre ise H.1259 (1843) yılında yerli ve yabancı toplam 2647 kişinin kaydı defterde yer almaktadır. 2647 kişinin 93'ü mahalle ve hanlarda kalan yabancı, 2554'ü ise yerli gayri müslimlerdir. Hane numaralandırılması yapılmadığı için tam olarak Tokat'ta kaç adet gayri müslim hanesinin bulunduğunu tespit etmek mümkün olmamaktadır. 1843 yılı Tokat cizye defterinde hanelere numara verilmemesine karşılık sadece hane reislerinin kayıtlarında aile isimlerinin yer aldığı ve (KeçeciogluTavit, Bozbıyıkoglu Mardiros vb) her aile isminin bir haneyi temsil ettiği varsayılarak farazi bir takım tahminlerde bulunmak mümkündür. Buna göre 1843 yılında Tokat merkezde tahmini olarak 1305 Gregoryen Ermeni, 139 Katolik, 178 Rum, 30 Yahudi hanesi olmak üzere toplam 1652 hane bulunmaktadır. Barkan'ın kullandığı 5'li katsayı yöntemine göre Tokat merkezde ikamet eden gayri müslim nüfus 8260 etmektedir. Arada yaklaşık 30 yıllık bir zaman farkı olmasına rağmen Natanyan'ın verdiği rakamlarla 1843 yılı cizye defterinden elde edilen rakamlar neredeyse örtüşmekte; Cuinet'in nüfusa yönelik verdiği bilgiler nispeten abartılı kalmaktadır.

Tablo2. 1843 Yılı Cizye Kayıtlarına Göre Tahmini Nüfus

Tahmini Hane Sayısı		Tahmini Nüfus (5 Katsayısı)
Ermeni	1305	6525
Katolik	139	695
Rum	178	890
Yahudi	30	150
Toplam	1652	8260

2. Gayri Müslim Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

15. yüzyıl ortalarında Tokat'ta 56 mahalle mevcuttu.1772'de bu sayı 75'e, 1818'de 76'ya yükselmiştir. 1838'e gelindiğinde ise Tokat 77 mahalleye sahip büyük bir şehir görüntüsü sunmaktadır (Beşirli,2005:300). 1843 yılı Tokat cizye defterine göre Gregoryen Ermeni, Katolik, Rum ve Yahudi milletlerinden oluşan gayri müslim reaya 56 mahalleye dağılmış olarak ikamet etmekteydi.

1843 yılı cizye kayıtlarında yer alan mahallelere ait veriler 1851 yılı avarız kayıtlarında yer alan 73 mahalle ile karşılaştırıldığında *Acepşir, Akdeğirmen-i Müslim, Akdeğirmen-i Zımmi, Çay-ı Müslim, Çay-ı Zımmi, Gaybi, Keçeciler, Mehmed Paşa, Muslibiddin, Samyeli, Seyyid Necmeddin, Sofiyun, Soğukpınar-ı Zımmi, Taşçı Mahmut, Zincirli Kuyu, Yazıcık* mahallelerinde sadece Müslümanların ikamet ettiği geri kalan yerlerde ise tüm milletlerin aynı mahallelerde iç içe yaşadığı görülmektedir.^{ix} Ayrıca Rumlar Taş Nerdüban, Yahudiler ise Yahudi mahallesinde müstakil olarak yaşamaktadırlar. Katolik Ermenilerin kendilerine özgü bir mahalleleri olmamakla birlikte Gregoryen Ermenilerle bir arada yaşamaktadırlar. Mahalleler ile ilgili olarak dikkat çeken bir husus da Aleksan Keşiş gibi gayri müslim ismi taşıyan bir mahallede sadece Müslümanların yaşadığıdır (Eken,2008: 28).

En fazla cizye mükellefinin bulunduğu mahalleler sırasıyla Hoca Ahmed (213 kişi), Kâbe Mescid (196), Dere (195), İçme Su (156), Yaş Meydan (134) Terbiye-i Kebir (127), Soğukpınar-ı Müslim (119) mahalleleridir.

Tablo3. Tokat Mahalleleri (1843 Yılı Cizye Kayıtlarına Göre)

Mahalleler	E	K	R	Y	Toplam
Yaş Meydan	102	15	17	—	134
Cedid	50	19	—	—	69
Yar Ahmed	44	2	—	—	46
Debbağhane-i atık	25	6	—	—	31
Mihmad hacib-i müslim	6	—	—	—	6
Mihmad hacib hasan bölüğü	40	—	—	—	40
Mihmad hacib-i zımmi	15	—	—	—	15
Mihmad hacib zımmiyan-ı müslim	10	—	—	—	10
Cehkanlı	8	—	—	—	8
Meydan-ı müslim	39	—	6	—	45
Meydan-ı zımmi	5	—	—	—	5
Simavon keşiş	21	—	—	—	21
Melik Danişmend	9	—	—	—	9
Çaşnigir	11	—	—	—	11
Semerkant	26	—	3	—	29
Şecaaddin	41	—	44	—	85
Kabe mescid	125	71	—	—	196
Cami-i kebir	21	—	1	4	26
Halid	12	—	—	7	19
Hoca İbrahim	1	—	3	20	24
Zaim zımmi	28	—	18	8	54
İplik bazarı	1	—	—	—	1
Cilfek	8	—	—	—	8
Kaya	40	1	—	—	41
Rüstem Çelebi	62	—	—	—	62
Alaca Mescid	14	—	—	—	14
Molla Bektaş	2	—	—	—	2

İsa Fakih	63	–	–	–	63
Sarı Güllük	6	–	–	–	6
Ankara	8	–	–	–	8
Veled-i ayni	7	–	–	–	7
İvaz Paşa	9	–	–	–	9
Debbağhane-i cedid	32	1	4	–	37
Zilli Hacı	31	–	–	–	31
Çile Hane	17	17	1	–	35
Menice	32	16	3	–	51
Veled-i ayas	16	3	–	–	19
Soğukpınar-ı müslim	82	33	4	–	119
Mahmud Paşa	7	–	–	–	7
Horuş	22	–	–	–	22
Tatar Hacı	19	–	–	–	19
Hacı İbrahim	11	–	–	–	11
Sabunhane	22	–	–	–	22
Güzel Aşçı	35	–	–	–	35
Cemaleddin	51	–	–	–	51
Su içmez	21	2	2	–	25
Siyah puş	10	16	–	–	26
Seyfeddin	35	–	–	–	35
İçme Su	156	–	–	–	156
Dere	125	–	70	–	195
Terbiye-i kebir	127	–	–	–	127
Dıraz-ı müslim	20	–	–	–	20
Terbiye-i sağır	72	–	–	–	72
Hoca Ahmed	140	57	16	–	213
Taş Nerdüban	–	–	4	–	4
Yahudiyan	–	–	–	9	9
Karye-i Kırkoros	78	–	–	–	78
Karye-i Bezeri?	6	–	–	–	6
Keksi?	2	–	8	–	10

E:Ermeni K:Katolik R:Rum Y:Yahudi

Tablo4. Gayri Müslimlerin En Fazla İkamet Ettiği Mahalleler

Mahalle adı	Kişi
Hoca Ahmed	213
Kabe Mescid	196
Dere	195
İçme Su	156
Yaş Meydan	134
Terbiye-i kebir	127
Soğukpınar-ı müslim	119

3. Mükelleflerin Cizye Sınıfları ve Milletler Ölçeğinde Dağılımı

1843 yılında yerli ve yabancı toplam 2647 kişinin kaydının yer aldığı deftere göre 2647 kişinin 93'ü mahalle ve hanlarda kalan yabancı, 2554'ü ise yerli gayri müslimlerdir. Yerli reayadan 359 kişi cizyesini (%14) edna olarak, 2047(%80) kişi evsat, 148 (%6) kişi ise ala olarak ödemiştir.

Tablo 5. H.1259(1843) Yılı - Sınıflara Göre Cizye Vergisi Dağılımı

	Edna	Evsat	Ala	Toplam Kişi	Toplam Tutar(krş)
Yerli	359	2047	148	2554	75.675
Yabancı	23	68	2	93	2.505
Yerli ve Yabancı Toplam	382	2115	150	2647	78.180

Milletlerin dağılımına bakılacak olursa Ermenilerle iç içe kaydedilen az sayıda Kıpti (32 kişi) ve esas yoğun kitleyi oluşturan Ermeniler'in (2010 kişi) toplam mükellef sayısı 2042'dir (%80). Katolikler 188

(%7), Rumlar 275 (%11), Yahudiler ise 49 (%2) kişiden ibarettir. Yabancı misafir yolcu başlığı altında kaydedilen yabancı reayanın dağılımında ise Ermeni ve Kıptiler %59 oranla ilk sırada yer almaktadırlar (55 kişi). Katolikler 7 (%8), Rumlar ise 31 kişidir (%33). Yahudi olarak Tokat'ta bulunan yabancı kaydına rastlanmamıştır.

Tablo 6. Yerli ve Yabancı Gayri Müslim Reayanın Milletlere Göre Dağılımı

Yerli Reayanın Milletlere Göre Dağılımı							
Ermeni ve Kıpti		Katolik		Rum		Yahudi	
Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
2042	80	188	7	275	11	49	2
Yabancı Reayanın Milletlere Göre Dağılımı							
Ermeni ve Kıpti		Katolik		Rum		Yahudi	
Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
55	59	7	8	31	33	-	-

Mevcut yerli ve yabancı reayadan, cizyesini edna olarak ödeyen 382 kişi (%14), evsat olarak 2115 (%80), ala olarak ödeyen 150 kişi(%6) bulunmaktadır. Diğer taraftan toplam 627 kişinin Tokat dışında bulunduğu ve cizyesini dışarıda ödediği görülmektedir. Dışarıda olanların Tokat'ta bulunanlara oranı %24'tür.

1838 ve 1842 yılları arasındaki beş yıllık süreçte toplam 579 kişinin ölüm kaydı cizye defterlerine işlenmiştir. Bu da yıllık ortalama 115 kişinin ölü olarak kaydedildiğini göstermektedir. Bunların haricinde daha önce mükellef sayılmayan 179 çocuk edna sınıfına kaydedilerek mükellef durumuna getirilirken cizyesini edna olarak ödeyen 290 kişi ise evsat sınıfına yükseltilmiştir.

Tablo7. 1259(M.1843) Yılı Defterine Ait Bazı Bilgiler

	Edna	Evsat	Ala	Toplam Kişi
Mevcut Yerli ve Yabancı	382	2115	150	2647
Tokat Dışında Bulunanlar	27	549	51	627
Ölü Olarak Kayıtlılar(H.1254-1258 yılları arası)	47	465	67	579
Sübyandan Ednaya Müstehak Olanlar	179			
Ednadan Evsata Müstehak Olanlar		290		

Tokat, Sivas, Niğde ve Kayseri'ye ait 1843 yılı cizye gelirleri kıyaslandığında cizye sınıfları arasındaki en dengeli dağılımın Sivas ve Tokat şehir merkezine ait olduğu söylenilebilir.^x Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi Tokat'ta ala vergi veren mükelleflerin oranı %6, evsat %80, edna ise %14'tür. Sivas'ta ise aynı sıralama %8, %85 ve %7 şeklindedir. Vergi sınıfı dağılımının ekonomik durumu yansıttığı göz önünde bulundurulursa bahsi geçen dört şehir içerisinde edna sınıfı oransal olarak en düşük, ala sınıfının ise en yüksek olduğu Sivas gayri müslimlerinin daha dengeli bir ekonomik yapı sergilediği söylenilebilir. Cizyesini edna olarak ödeyen gayri müslimlerin Kayseri (%61 edna) ve Niğde (%48 edna) bölgelerinde yoğunluk göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun sebebi olarak büyük şehirlere göç; göçün neticesinde geride edna sınıfını oluşturan çocuk yaştaki mükelleflerin veya çalışma gücü kısıtlı hasta, yaşlı vs. kimselerin kalmış olması akla yatkın görünmektedir. 1843 yılında Kayseri'de toplam cizye mükelleflerinin %37'sini oluşturan 867 (666 Ermeni+201 Rum) (Yörük, 2013:446,447) , Tokat'ta 627 kişi (%24) şehir dışında olmak suretiyle cizyesini buldukları bölgelerde ödemiştir. Sivas'ta ise aynı tarihte sadece 174 kişiye tekabül eden %9'luk bir kesimin dışarıda bulunması yukarıdaki açıklamayı destekler niteliktedir.

Tablo 8.Çeşitli Bölgelerin Cizye Mükellef Sayıları ve Oranları(1843 yılı)

	ala	%	evsat	%	edna	%	toplam
Tokat	148	6	2047	80	359	14	2554
Sivas	148	8	1643	85	144	7	1935
Kayseri	121	5	793	34	1440	61	2354
Niğde	37	5	335	47	340	48	712

4. Bazı Cizye ve Temettuat Kayıtlarının Değerlendirilmesi

Kişilerin mal varlıkları, yıllık tahmini hane ve mesleki gelirleri gibi zengin veriler içeren temettuat defterleri 19. yüzyıl ortaları Osmanlı sosyo-ekonomik yapısına yönelik araştırmalarda başvuru olan önemli kaynaklardır. Cizye defterlerinin gayri müslimlerin ekonomik durumuna dair sunduğu veriler sadece mükelleflerin meslekleri ve ekonomik seviyelerine işaret eden vergi sınıflarıyla sınırlıdır. Tokat gayri müslimlerinin ekonomik durumları, hangi meslek grubu mensuplarının en fazla kazanca sahip olduğu, cizye sınıflarının tayininde mükelleflerin gelirleriyle alakalı belirli rakamsal aralıkların söz konusu olup olmadığı gibi sorular aynı döneme ait cizye ve temettuat defterleri bir arada değerlendirildiğinde daha net karşılık bulabilir.

Gayri müslimlerin Tokat'ta yoğun olarak ikamet ettikleri mahallelerden Yaş Meydan, Hoca Ahmed ve İsa Fakih mahallelerinde, çeşitli meslek ve gelir dağılımlarına sahip mükelleflerden Tokat temettuat defterlerinde kayıtları tespit edilebilenler değerlendirmeye alınmıştır. Temettuat ve cizye verilerinin birbirine paralel olarak incelendiği tablo 9'da görüldüğü gibi üç cizye sınıfına tabi mükelleflerin gelir düzeyleri arasında net rakamsal sınırlar olmadığı ancak belirli gelir düzeyleri etrafında yoğunlaşmaların olduğu göze çarpmaktadır. Genel olarak veriler incelendiğinde kişilerin ala, evsat veya edna cizye vermesinde hane reislerinin bireysel mesleki gelirlerinden ziyade bağ, bahçe, kiralık ev vs gibi gelir getiren mal varlıkları; özellikle de diğer hane üyelerinin kazancı ile birlikte sahip oldukları genel ekonomik seviyenin etkili olduğu söylenebilir.

Özellikle ala cizye verenlerin tahmini yıllık gelirlerine bakıldığında birkaç istisna dışında hepsinin 1000 kuruş üzerinde yıllık hane gelirine sahip olduğu görülmektedir. İstisna olarak Hoca Ahmed Mahallesi'nde ikamet eden Bezzaz Manukoğlu İstapan 575 kuruş yıllık gelire ala cizye öderken tahmini yıllık hane geliri 4063 kuruş olan ve oğullarının tüccar olduğu belirtilen Sanosoğlu Serkiz cizyesini evsat olarak ödemektedir. Ayrıca tabloda yer alan ala cizye sınıfına mensup kişilerin neredeyse tamamının mesleğinin tüccarlık veya bezzazlık olduğu dikkat çekmektedir. Görünüşe göre en fazla gelir getiren meslekler sıralamasında tüccarlık ve bezzazlık ön plandadır. Cizye sınıfları içerisinde en geniş yelpazeye sahip olan evsat sınıfına dâhil olan mükelleflerin yıllık hane gelirleri incelendiğinde kayıtlarda görünür hiçbir emlakta sahip olmadığı gibi yıllık geliri 100 kuruş olanların yanı sıra yıllık kazancı 600 -700 kuruşa ulaşanlar da bulunmaktadır.

Cizyenin İslam ve Osmanlıdaki uygulanış usulleri gereğince yetim, amel-mande (iş göremez), dilenci(sail) gibi belirli nitelikleri taşıyanlardan cizye alınmamasına karşılık 1843 yılı Tokat cizye defterinde sayıları 32'yi bulan dilenciden edna derecesinde vergi alındığı kayıtlıdır. Ancak temettuat kayıtlarında hiçbir geliri olmayan sail olarak kayıtlı kimselerden vergi alınmadığı; azda olsa arazisi bulunan veya hanesinde gelir sahibi üye bulunan dilencilerden vergi alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin İsa Fakih Mahallesinde ikamet eden Kedi Tartan oğlu Melkon sail olarak kayıtlıdır ancak edna sınıfı üzerinden cizye vermektedir. Amele olan oğlunun 100 kuruş olarak kaydedilen mesleki geliri, sail olduğu belirtilen kişinin vergiden muafiyetine engel teşkil etmiş olmalıdır.

Tablo 9. Yaş Meydan, Hoca Ahmed ve İsa Fakih Mahallelerine Ait Bazı Cizye ve Temettuat Kayıtları^{xi}

Yaş Meydan Mahallesi Cizye- Temettuat						
Adı	mesleği	cizye sınıfı-krş	mesleki gelir-krş	emlak-hayvan vs-krş	diğer hane üyelerinin gelir-krş	toplam hane geliri-krş
Keçecioğlu Agob	basmacı	ala	2000	194		2194
Kuyumcu oğlu Agob	bezzaz	ala	585	240		825
Ağlağan oğlu Biros	tüccar	ala	500	410	400	1310
Gökbaş oğlu Mardros	küpçü	ala	500	392,5	500	1392,5
Pasbanoğlu Arakil	basmacı	evsat	500		130	630
Bulguroğlu Kivork	terzi	evsat	135	45		180
Dellakoğlu Artin	basmacı kalf.	evsat	550	94,5	100	744,5
Biros	abacı kalf.	evsat	120	60,5		180,5
Helvacıoğlu Manuk	amele	evsat	225			225
Sarioğan oğlu Kivork	sepetçi	evsat			450	450
Ahşamcıoğlu Artin	kalpçi	evsat	115	131,5		246,5
Sanosoğlu Serkiz	tüccar tem.oğulları tüccar	evsat		403	3600	4063
Kahramanoğlu Mıgır	attar	evsat	400	65	200	665
Hoca Ahmed Mahallesi Cizye -Temettuat						
adı	mesleği	cizye sınıfı	mesleki geliri krş	emlak-hayvan vs-krş	diğer hane üyelerinin geliri-krş	toplam hane geliri-krş
Hoshosoğlu Mıgırdıc	tüccar	ala	belirtilmemiş	931	400	1331
İpek oğlu Avakim	tüccar	ala	1400		1000	2400
Babukoğlu Avedik	bezzaz	ala	650	135		785
Kaysenlioğlu Karabet	bezzaz	ala	400	290	400	1090
Ahkadoğlu Biros	tüccar	ala	800	270	550	1620
Manukoğlu İstapan	tüccar/bezzaz	ala	200	135	240	575
Agob	bezzaz	ala	400	45	300	745
İskenderoğlu Markar	attar	evsat	135	18		153
Kılıçcıoğlu Karabet (temettuatla ala görünüyor)	çerçi	evsat	500	90		590
Gökçe oğlu Ohannes	attar	evsat	425	35		460
Çizmecioğlu Serkiz	terzi	evsat	115	90		205
Kasaboğlu Artin	tebaa	evsat	135			135
Şahinoğlu Artin	hizmetkar	evsat	200	90	200	490
Zincir kıranoğlu Agob	kazancı	evsat	250	90		340
Ohannes	terzi	evsat	300			300
Çakıroğlu Birus	sail(tem)	edna		45		45
İsa Fakih Mahallesi Cizye -Temettuat						
adı	mesleği	cizye sınıfı	mesleki geliri-krş	emlak-hayvan vs-krş	diğer hane üyelerinin geliri-krş	toplam hane geliri
Miskincek Karyeli Ohan	amele	evsat	100			100
Dülgeroğlu Kivork	berber	evsat	135			135
Duhacıoğlu Serkiz	manav	evsat	180	45		225
Tartıcı Kivork	çulha	evsat	115	36		151
Duhacıoğlu Menzik	sallağ	evsat	100	27		127
Abdaloğlu Serkiz	dülger	evsat	200	18		218
zerkühloğlu Artin ve oğlu artin	amel-mande/bükücü	edna/evsat			150	150
Kedi tartanoğlu Melkon ve oğlu karabet	sail/amele	edna/edna			100	100
Arslan oğlu Minas	kazancı çır.	edna	100			100
Acemoğlu Biros veled-i Ohan	camkus	evsat	125	45		170
Kilitçioğlu Kasbar	dellak	evsat	140	36		176
Haçık oğlu Ohannes	amele	evsat	150	18		168
Kuyumcuoğlu Andon	dellak	evsat	100			100
Sakalloğlu Toros	çulha	evsat		63	300	362
Keşişoğlu Haçık	taşçı	evsat	135	45		180
Manukoğlu Serkiz	kazancı	evsat	150	45		195
Simon oğlu Agob	külhancı	evsat		45	280	325

Melkonoglu İstapan	amele	evsat	100	27		127
Avedikoğlu Abraham	taşçı	evsat	160			160
Etmekçi oğlu Kırkor	taşçı	evsat	200	45		245
Külahoğlu Bogos	boyacı	evsat		90	400	490
Külahoğlu Ağya	dellak	evsat	200	90	150	440

Mükelleflerin cizye ve temettuat kayıtlarına yansıyan mesleki bilgileri incelendiğinde yüksek (tüccarlık, bezzazlık, basmacılık vb) veya düşük gelir getiren (amelelik, dellaklık, hizmetkârlık vb) meslekler kolayca gruplandırılabilir. Ayrıca burada nitelik gerektiren veya zanaata yönelik mesleklerin daha fazla gelir getirdiğine vurgu yapmak gerekmektedir. Ancak yapılan değerlendirme sonucunda aynı meslek dalına mensup esnafın mesleki kazançları arasında büyük farklar olabileceği de görülmektedir. Örneğin bir basmacının yıllık mesleki geliri 2000 kuruşken başka bir basmacı mesleğinden 500 kuruş kazanabilmekte, mesleki gelirler şahıslara göre önemli ölçüde değişiklik gösterebilmektedir.

Tokat'a ait temettuat kayıtları esas alınarak Tokat'ta ikamet eden Müslüman ve gayri müslim hanelerin gelir dağılımlarını kıyaslamak amacıyla her iki grubun hane sayılarının birbirine en yakın olduğu Cedid Mahallesi ele alınmıştır.^{xiii} Çeşitli gelir düzeylerinin belirli aralıklarda gösterildiği aşağıdaki tabloda Müslümanların %14'lük kısmının 500 kuruş üzerinde gelire sahip olduğu görülürken gayri müslim kesimin %23'ü söz konusu seviyede yer almaktadır. En fazla gelire sahip kişilerin yer aldığı 5000-4000 kuruş ve 250-30 kuruş aralığında oranlar eşit olup ortanın biraz üzerinde (2000-1000krş) gayri müslimler daha fazla yoğunluk sergilemektedir.

Tablo 10. Cedid Mahallesi Tahmini Gelir Dağılımı Kıyaslaması (Müslüman –Gayri Müslim)

Mahalle-i Cedid				
Yıllık Gelir- Krş	Müslüman		Gayri Müslim	
	kişi	%	kişi	%
5000-4000	1	3	1	3
2000-1000	1	3	5	14
1000-500	3	8	2	6
500-250	12	31	9	26
250-30	18	46	16	46
0	4	10	2	6
Toplam Kişi	39		35	

5. Mesleki Yapı

Selçuklular döneminde önemli bir ticaret şehri olan Sivas, bu özelliğini Osmanlılar döneminde sürdüremeyerek İmparatorluk dâhilindeki ticaret yolları ve merkezlerinin başka sahalara kaymasıyla eski önemini kaybetmiş neticede doğu ile batı arasındaki transit ticaret merkezi olma konumunu Tokat'a bırakmıştı.^{xiiii} Tokat, özellikle 17. yüzyıldan itibaren İran, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Sinop vs yerlerden gelen kervanların geçtiği; İzmir ve İstanbul'a gidecek kervanların yol ayrım noktası konumundaydı. Ayrıca Karadeniz Limanlarına olan yakınlığı Tokat'ın transit ticaret noktası olması konusunda önemli rol oynamaktaydı.^{xv} Tournefort 18. yüzyıl Tokat'ını ise küçük Asya'nın ticaret merkezi olarak görmektedir (Tournefort,2005:224).

Dokumacılık, dericilik ve bakır eşya imalatının Tokat sanayisinde payı ve önemi büyüktü. Özellikle Tokat dokuma sanayisi ürünleri uluslar arası bir üne sahipti.^{xvi} Gayri müslimlerin bu sektörler içerisindeki etkinliğine gelince incelediğimiz cizye defterlerinde aynı dönemlerde Sivas'ta 12, Amasya'da 15 gayri müslim tüccar olarak görülürken Tokat'ta 56 tüccar kayıtlıdır. 1843 yılı kayıtlarında herhangi bir meslekle ilişkili olan 1744 kişi içerisinde tüccarlar %3 oranla çok da önemli bir paya sahip olmasalar da diğer iki bölgeyle kıyaslandığında aradaki fark göz ardı edilemeyecek kadar dikkat çekicidir. Yine aynı kayıtlara göre gayri müslimlerden *34 kişi abacı, 262 amele, 37 basmacı, 30 bezzaz, 30 çerçi, 36 çulha, 70 dülger, 76 kazancı, 49*

kaşşaz, 33 taşçı, 95 *tebaa*^{varı}, 99 kişi *terzilik* mesleğine mensup bulunmaktadır. En yoğun şekilde uğraşılan bu meslek grupları ile birlikte defterde 132 farklı meslek ismi tespit edilmiştir.

Çeşitli mesleklere mensup çırak ve kalfalar ayrı bir kategoride değerlendirildiğinde: 58 *abacı*, 50 *basmacı*, 4 *berber*, 4 *boyacı*, 1 *çulha*, 2 *dikici*, 1 *dökmeci*, 3 *hallaç*, 1 *kalaycı*, 83 *kaşancı*, 6 *kaşşaz*, 2 *kuyumcu*, 1 *kürkçü*, 1 *nakkaş*, 4 *peştimalci*, 7 *terzi kalfası*; 3 *abacı*, 3 *basmacı*, 1 *boyacı*, 1 *dikici*, 3 *hallaç*, 1 *kaşancı*, 1 *kaşşaz*, 1 *kuyumcu*, 1 *palancı*, 4 *terzi çırağı*, olmak üzere toplam 247 kişi deftere kalfa veya çırak statüsünde kaydedilmiştir.

Tablo11.Mesleki Dağılım

Sıra No	Meslek Adı	Kişi Sayısı	Sıra No	Meslek Adı	Kişi Sayısı
1	abacı	34	74	keşiş	24
2	abacı çırağı	3	75	kılıççı	11
3	abacı kalfası	58	76	kilitçi	2
4	amele	262	77	kitapçı	1
5	aşçı	4	78	kizir	12
6	attar	29	79	kuyumcu	19
7	bakır taciri	7	80	kuyumcu çırağı	1
8	bakkal	1	81	kuyumcu kalfası	2
9	balıkçı	10	82	külhancı	1
10	balmumcu	1	83	küpçü	16
11	basmacı	37	84	kürkçü	10
12	basmacı çırağı	3	85	kürkçü kalfası	1
13	basmacı kalfası	50	86	macuncu	1
14	berber	18	87	manav	18
15	berber kalfası	4	88	meyhaneci	4
16	bezzaz	30	89	mumcu	2
17	boyacı	20	90	nakkaşçı	2
18	boyacı çırağı	1	91	nakkaşçı kalfası	1
19	boyacı kalfası	4	92	natur	1
20	bükücü	26	93	odabaşı	5
21	camkoç?	6	94	oturakçı	1
22	camkus	5	95	palancı	4
23	çarıklı	9	96	palancı çırağı	1
24	çerçi	30	97	papuşçu	1
25	çırakçı	1	98	pasban	2
26	çömlekçi	2	99	penbeci	1
27	çulha	37	100	peştimalci	12
28	çulha kalfası	1	101	peştimalci kalfası	4
29	değirmenci	6	102	rençber	2
30	dellak	25	103	saatçi	2
31	dellal	11	104	sail	32
32	dezgahtar	1	105	sakka	1
33	dikici	9	106	sallağ	9
34	dikici çırağı	1	107	sazende	6
35	dikici kalfası	2	108	semerci	4
36	dökmeci	7	109	sepetçi	5
37	dökmeci kalfası	1	110	seraydar	2
38	duhancı	9	111	setenci	22
39	düdükkü	1	112	seyis	1
40	dülger	70	113	sıvacı	1
41	elvancı	3	114	siyah boyacı	2
42	eskici	1	115	tablekar	6
43	etmekçi	1	116	tacir	2
44	ferraş	1	117	tarakçı	2
45	haffaf	3	118	taşçı	33
46	haham	1	119	tavcı	1
47	hallaç	8	120	tebaa	95

48	hallaç çırağı	3	121	temürcü	7
49	hallaç kalfası	3	122	tenekeci	1
50	hekim	6	123	terzi	99
51	hizmetkar	6	124	terzi çırağı	4
52	ırgat	9	125	terzi kalfası	7
53	ipekçi	5	126	terzi eskicisi	7
54	iplikçi	15	127	tokmakçı	1
55	kahveci	3	128	tüccar	56
56	kalcı	4	129	tüccar tebaası	4
57	kalpakçı	1	130	tüccar yazıcısı	1
58	kalaycı	9	131	tütüncü	21
59	kalaycı kalfası	1	132	yazıcı	5
60	kalemkar	1	133	zangoç	2
61	kalıpcı	2	134	diğer	5
62	kasab	1			
63	kassar	4			
64	katırcı	10			
65	kaytancı	1			
66	kazancı	76			
67	kazancı çırağı	1			
68	kazancı kalfası	83			
69	kazzaz	49			
70	kazzaz çırağı	1			
71	kazzaz kalfası	6			
72	kebabçı	13			
73	keçeci	1			

Defterde adı geçenlerden toplam 1744 kişi herhangi bir mesleğe mensup olarak kayıt altına alınmıştır. Aşağıdaki tablo incelendiğinde en fazla mensubu bulunan meslekler: *amelelik* (262), *kazancılık* (159), *terzilik* (110), *tebaalık* (95), *abacılık* (95). Abacılık, bezzazlık, basmacılık, terzilik, kazzazlık gibi tekstile yönelik mesleklerin daha fazla icra edildiği göze çarpmaktadır. 18. yüzyıl sonunda Tokat ve Amasya'da tüm ülkenin geri kalanından daha fazla kumaş üretildiği bilinmektedir (Tournefort,2005:223). Dokuma ve iplik sanayisi ile ilişkili mesleklerin ağırlıklı olarak gayri müslimler tarafından icra edilmesi olası bir durumdur. Fakat bu konuda net değerlendirmeler yapabilmek için Müslümanlar'ın bu alanda ne yoğunlukta faaliyet gösterdikleri hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Tokat'ta amelelikten sonra sayıca göze çarpan meslek kazancılıktır. Cizye kayıtlarında toplam 159 kişinin mesleği kazancı, kazancı çırağı veya kalfası olarak geçmektedir. Bu mesleğin çok fazla rağbet görmesinin nedeni muhakkak ki Tokat'ın bakır madeni ile olan ilişkisidir.18. yüzyıl öncesinde Kastamonu Küre'den daha sonra da Ergani'den çıkarılarak Tokat'a getirilen bol miktarda ham bakır Tokat kalhanesinde işlenmekte hatta bir kısmı da dışarıya ihraç edilmekteydi. Tokat'ta üretilen bakır kap, kazan, mangal gibi alet edevatlar oldukça ünlüydü (Beşirli, 2005:181).

Tablo 12. En Yoğun Görülen Meslekler

Meslek Adı	Kişi	%
abacı	95	5
amele	262	15
basmacı	90	5
bezzaz	30	2
çerçi	30	2
çulha	38	2
dülger	70	4
kazancı	159	9
kazzaz	56	3
taşçı	33	2
tebaa	95	5
terzi	110	6
tüccar	56	3

Mesleki yapılanma milletler açısından değerlendirildiğinde Ermenilerin en fazla amelelik (238 kişi), dülgerlik (66), kazancılık (112), tebaalık (64) ve terzilik (78) mesleklerini icra ettikleri görülmektedir. Rumlar ise kazancılık (47) ve amelelik(15) mesleklerini yoğunlukla tercih ederken Katolikler en fazla tebaa (22) olarak kaydedilmişlerdir. Sayıları oldukça az olan Yahudiler'de ise attarlık (9) ve terzilik (7) ön plandadır.

Tokat'ın yanı sıra Kayseri, Sivas, Amasya şehirlerinde ikamet eden ve büyük çoğunluğunu Gregoryen Ermenilerin oluşturduğu gayri müslim tebaanın mesleki dağılımları kıyaslandığında Sivas'ta ikamet edenlerin en çok terzilik, kalaycılık, çizmecilik, bezzazlık ve kuyumculuk; Kayseri'de ikamet edenlerin sırasıyla çerçilik, kuyumculuk, terzilik, eskicilik, papuççuluk; Tokat gayri müslimlerinin amelelik, kazancılık, terzilik, abacılık, tebaalık; Amasya'da bulunanların ise en fazla terzilik, hallaçlık, ırgatlık, kalaycılık ve bahçıvanlık mesleği ile ilişkili oldukları görülmektedir. Tablo 13 kıyaslamalı olarak incelendiğinde özellikle Sivas'ta bulunan gayri müslimlerin tercih ettikleri mesleklerin bütünüyle nitelik gerektiren ve zanaata yönelik meslekler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni olarak, Sivas'ın idari konumundan dolayı buradaki mesleki yapılanmanın daha köklü ve gelişmiş olabileceği düşünülebilir.

Tablo 13. Cizye Defterlerine Göre Çeşitli Bölgelerde Ön Plana Çıkan Meslek Dalları

Kayseri ^{xvii}			Tokat			Sivas ^{xviii}			Amasya ^{xix}		
Meslek	kişi	%	Meslek	kişi	%	Meslek	kişi	%	meslek	kişi	%
çerçi	74	9	amele	262	15	terzi	268	15	terzi	107	8
kuyumcu	48	7	kazancı	159	9	kalaycı	123	7	hallaç	96	7
terzi	46	6	terzi	110	6	çizmece	106	6	ırgat	66	5
eskici	41	5	abacı	95	5	bezzaz	89	5	kalaycı	48	4
papuççu	38	5	tebaa	95	5	kuyumcu	80	4	bağçevan	42	3

6. Cizye Kayıtlarında Geçen Hane ve Şahıs İsimleri

Hane reislerinin büyük çoğunluğunun isimleri ile birlikte bir tür soyadı niteliği taşıyan aile isimleri de deftere yazılmıştır. Oldukça büyük bir çeşitlilik sergileyen bu isimleri niteliklerine göre gruplandırmak mümkündür.

Aile isimlerinde en büyük pay %24'lük oranla meslek isimlerine göre olan sınıfa aittir. (Aşçı oğlu, Bakkal oğlu, Bükücü oğlu vb)

İkinci sırada %21'lik payla şahıs isimlerine göre olan sınıf gelmektedir. (Babek oğlu, Haçık oğlu, Barsam oğlu vb)

%15 orana sahip kesimde herhangi bir anlam veremediğimiz isimler yer almaktadır. (Hishis oğlu, Hir oğlu, Momoz oğlu, Çizdik oğlu vb)

%13 oranına sahip olan karakteristik ve %11 oranına sahip fiziksel özelliklere göre olan isimler oldukça renkli bir dağılım sergilemektedir. Karakteristik özelliklere göre verilen isimler arasında Kuş yemez oğlu, Haylaz oğlu, Çapkun oğlu, Kedi tartan oğlu, Kitapsuz oğlu, Şeytan oğlu gibi bir eylem veya kişiye ait bir özellik belirten isimler yer almaktadır. Fiziksel özelliklere göre olan isimler arasında ise Tabanı yarık oğlu, Topal oğlu, Parmaksız oğlu, Dünya güzelinin oğlu, Samur kaş oğlu gibi kişilerin en belirgin fiziksel özelliklerini yansıtan ve çoğu benzetmelere dayanan birbirinden ilginç isimler yer almaktadır.

%9'lük yer isimleri ve etnik yapıya göre verilen isimler arasında Acem oğlu, Arap oğlu, Çerkez oğlu gibi millet isimlerinin yanı sıra kişilerin kökenlerinin dayandığı coğrafi bölge isimleri de bulunmaktadır. (Erzurumlu oğlu, Sivasslı oğlu vb)

%7 lik nesne isimlerine göre olan grupta ise Boncuk oğlu, Bulgur kazanı oğlu, Zeytin oğlu, Külah oğlu gibi isimler yer almaktadır.

Tablo 14. Aile İsimlerinin Niteliklerine Göre Dağılımı

	sayı	%
meslek isimlerine göre	143	24
yer isimleri ve etnik yapıya göre	54	9
fiziksel özelliklere göre	67	11
şahıs isimlerine göre	124	21
nesne isimlerine göre	42	7
karakteristik özelliklere göre	75	13
diğer	90	15

Defterde geçen gayri müslim isimleri içerisinde en yaygın olarak kullanılanlar *Agob* (332), *Karabet* (296), *Artin* (272), *Ohannes* (226), *Kirkor* (215) isimleridir. Deftere göre Ermeniler en fazla Agob ismini (332), Katolikler Bogos (33), Rumlar Yovan (36), Yahudiler ise Yakof (16) ismini tercih etmişlerdir. Ayrıca Arslan, Murat, Şahin gibi Türkçe isimlerin de gayri müslimler tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, dini ve etnik yapı farklı olsa da aynı coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşayan bu toplulukların kültürel anlamda ne denli iç içe ve etkileşim halinde olduklarının göstergesidir.^{xx}

Tablo 15. Kayıtlarda En Yaygın Olarak Geçen Gayri Müslim İsimleri

Sıra	Ermeni		Katolik		Rum		Yahudi	
	İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı
1	Agob	332	Bogos	33	Yovan	36	Yakof	16
2	Karabet	296	Biros	29	Nikola	35	Yasef	12
3	Artin	272	Ohan	29	Anastas	33	İsak	11
4	Ohannes	226	Agob	20	Yovanni	26	Arslan	10
5	Kirkor	215	Oseb	20	Biros	21	Mosi	6
6	Kivork	198	Artin	16	Mikail	20	Salamon	3
7	Ohan	172	İstepan	15	Yorgi	19	Aron	3
8	Serkiz	132	Ohannes	13	Sava	18	Murat	3
9	Mardıros	120	Avanis	13	Yordan	18	Muşon	3
10	Manuk	101	Karabet	12	Kireki	17	Rufail	2
11	Biros	99	Kirkor	11	Lazar	14		
12	Bogos	87	Mardıros	9	Lefter	13		
13	Mıgırdic	80	Mıgırdic	9	Dimek	13		
14	istepan	78	Flebos	8	Penayod	13		
15	Ağya	71	Manuk	7	Corci	13		
16	Haçık	70	Mosis	7	Kostan	12		
17	Minas	59	Rufail	6	Dimitri	12		
18	Simon	59	Kasbar	6	Simon	12		
19	Kasbar	54	Bedros	5	Yasef	11		
20	Avedik	40	Simon	4	İstefan	7		

Sonuç

17. yüzyıldan itibaren bir ticaret şehri haline gelen; özellikle dokumacılık faaliyetleri ve bakır eşya imalatıyla ünlü Tokat 19. yüzyılın ilk yarısında barındırdığı gayri müslim nüfus ile dikkat çeken şehirler arasındaydı. Cizye kayıtlarına göre gayrimüslim nüfusun %87'si Ermenilerden müteşekkildi. Geri kalan % 13'lük dilim ise Katolikler, Rumlar, Kıptiler ve Yahudiler'den oluşmaktaydı. Yabancı reaya olarak kayıtlarda geçen; çeşitli milletlere, mesleklere ve vergi sınıflarına mensup kişilerin çokluğu da Tokat'ın bu dönemdeki canlı iktisadi hayatının yansımasıdır denilebilir.

Mesleki yapı söz konusu olduğunda abacılık, bezzazlık, basmacılık, terzilik, kazzazlık gibi tekstile yönelik mesleklerin Tokatlı gayri müslimlerce yoğunlukla icra edildiği göze çarpmaktadır. Daha genelde ise belirli bir hammaddeye dayalı olarak sürdürülen imalat sektörüne yönelik meslekler hizmet ve alım satım sektörlerine nispeten ön plandadır.

Sonuç olarak cizye kayıtları perspektifinden bakıldığında gayrimüslim kesim orta halli diyebileceğimiz ve orta seviyenin biraz üzerinde ekonomik bir güce sahip olarak nitelenebilir. Bu kanıyı aynı döneme ait temettuat kayıtları ile de desteklemek mümkündür. Özellikle Ermeniler, en kalabalık gayri müslim unsur olarak Tokat'ta mevcut buldukları gibi bazı Ermeni haneleri şehrin en varlıklı kesimi arasında yer almaktadırlar. 19. yüzyıl ortalarında Tokat'ta yaşayan gayri müslimler neredeyse her mesleki sektörde faaliyet göstererek üretime katkıda bulunmakta, genellikle geniş bir hane yapılanması teşkil etmekte; Müslümanlarla ortak yaşam alanlarını paylaşabilmekte ve kozmopolit bir yapı sergilemekteydiler.

Elbette ki bu tür bir değerlendirmeyi tek bir kaynak grubuna dayandırmak yeterli olmayacaktır. Cizye defterlerine ek olarak temettuat ve tereke kayıtları, nüfus defterleri, mahkeme kayıtları gibi birinci el kaynaklar ve bu alanda yapılmış güncel araştırmalar bir araya getirilerek daha kapsamlı ve net değerlendirmelere ulaşılabilir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Defterleri (Boa, Ml. Vrd. D) 165, 309, 615, 726, 727, 781, 932, 1049, 1050
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Temettuat Defterleri (Boa, Ml. Vrd. Tmt. D.) 14695, 14703, 14706, 14717
- Açıknel, Ali (2012), "Tokat", *Tdvia*, C41, 219-223.
- Beşirli, Mehmet (2005), *Karadeniz Kentleri Tarihi 1 – Tokat (1771-1853)*, Gaziosman Paşa Üniversitesi.
- Claude, Cahen (1987), "Zimme", *Meb İa*, C. 3, İstanbul, S.566-570.
- Cuinet, Vital (1892), *La Turquie D'asie-Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*, Ed:Ernest Leroux, Paris.
- Eken, Galip (2008), *Tanzimat Dönemi Tokat Ermenileri*, Yargı Yayınevi, Ankara .
- Ercan, Yavuz (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayr-İ Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Erkal, Mehmet (1992), "Cizye", *Tdva*, C VIII, Ankara, S.42-44.
- Genç, Mehmet (1987), "17. -19. Yüzyıllarda Sanayi Ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986)*, Ankara.
- Gökçe, Turan (2007), "1831 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri(21-25 Mayıs 2007)*, S.221-257.
- Gölen, Zafer (2005), "1867(1851) Cizye Nizam-Namesi", *Belgeler*, C.XXIV, 2003, Sayı 28'den Ayrı Basım, Ankara.
- İnalcık, Halil (1992), "Cizye", *Tdva*, C. 8, Ankara, S.45-48.
- Kenanoğlu, Macit (2004), *Osmanlı Millet Sistemi, Müt Ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- Kurt, Yılmaz (1993), Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl), *Otam*, Sayı 4, S.223-290.
- Mahiroğulları, Adnan (2003), "19. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşına Kadar Sivasın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Sosyoloji Konferansları İktisat Fakültesi Yayını- 27.Kitap*, İstanbul, S.49-73.
- Natanyan, Boğos (2008), *Sivas 1877*, Yay. Haz.:Arsen Yarman, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- Nedkoff, B.Christoff (1944), "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleiten*, VIII/3,S.599-649.
- Tournefort, Joseph (2005), *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. Stephanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Osman (1980), *Selçuklular Ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Ömer (2006), "Amerikan Misyonerlerinden E. Smith Ve H.G.O. Dwich'e Göre 1830-1831 yıllarında Ermeniler" *Ermeni Soykırımı' İddiaları*, Ankara.
- Özel, Oktay (2001), "Avarız Ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi Ve İstatistik*, Halil İnalcık Ve Şevket Pamuk (Ed), Ankara, S.35-50.
- Şen, Hanife (2014), *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2014.
- Şener, Abdüllatif (1992), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150.Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), S.259-275.
- Yörük, Doğan (2007), "1843 Tarihli Cizye Defterine Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayri Müslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 170, Ekim.

(2013), "H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, 8/11 fall.

ⁱ Cizyenin İslami temelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", *TDVİA*, CVIII, Ankara 1992, s.42-44.

ⁱⁱ Zimmet, sahip çıkma ve korumak zorunda kalma anlamlarına gelmektedir. bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, s.1384 / bkz. Claude Cahen, "Zimme", *LA*, c.13, s.566. "İslam fıkıh anlayışına göre zimme(zimma) İslam hakimiyetini tanımak şartı ile Müslüman toplumun diğer semavi din topluluklarına konukseverlik ve koruma sağladığı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eder. Zimmeden yararlananlara zımmi, zimmi topluluklarına ise ehl-i zimme adı verilmiştir."

ⁱⁱⁱ Cizye mükellefiyet ve muafiyet koşulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *agm*, s.46.

^{iv} Bkz. İnalçık, *agm*, s.46.

^v Cizye vergisi üzerinde uygulanan değişiklikler hakkında bkz. Zafer Gölen, "1867(1851) Cizye Nizam-namesi", *Belgeler*, C.XXIV, 2003, Sayı 28'den ayrı basım, Ankara 2005.

^{vi} Cizye defterleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Ankara 2001, s.37.

^{vii} Cizye defterlerinin içerikleri ihtiyaca göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı defterlerin kapsamında mükelleflerin eşkali, sağlık durumu, borçluluk hali, yaş, ölüm kaydı gibi bilgiler yer alırken bazılarının içeriği sadece vergi sınıfı, isim ve meslek ismine yönelik özet bilgilerden oluşabilmektedir.

^{viii} Bkz. Ali Açık, "Tokat", *TDVİA*, C41. s.222,223.

^{ix} Bkz. Beşirli, *age*, s.304, 305, 306 -avarız kayıtlarında Tatar Hacı Mahallesi'nde gayri müslim nüfus yok görünüyorken 1843 yılı cizye defterinde bu mahallede 19 kişilik Ermeni mükellef kaydı yer almaktadır. Mahalle ölçeğinde nüfus dağılımı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Eken, *age*, s. 28, 29.

^x Tablo 8'de yer alan veriler için bkz. Hanife Şen, *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2014, s.54.

^{xi} Tablo 9'daki temettuat kayıtları, 14706, 14717, 14703 numaralı Tokat temettuat defterlerinden alınmıştır.

^{xii} Tablo 10'da yer alan Müslüman kesime ait temettuat verileri 14695, gayri müslimlere ait veriler ise 14706 numaralı Tokat temettuat defterlerinden sağlanmıştır.

^{xiii} Bkz. Adnan Mahiroğulları, 19. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşına Kadar Sivasın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Sosyoloji Konferansları İktisat Fakültesi Yayını- 27.Kitap*, İstanbul, s.50-60. Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.

^{xiv} Bkz. Mehmet Genç "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.148,149.

^{xv} Bkz. Genç, *age*, s.145-169.

^{xvi} Tebaa kelimesi sözlük anlamı olarak "uyruk" demektir. Ancak cizye kayıtlarında bir nevi hizmetkar anlamında kullanılmıştır.

^{xvii} Tablo 13'deki Kayseri ile ilgili kısım için bkz. Doğan Yörük, "H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, 8/11 fall, 2013, Ankara, s.446, 447. Ayrıca bkz. Doğan Yörük, "1843 Tarihli Cizye Defterine Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayri müslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 170, Ekim 2007.

^{xviii} Tablo 13'deki Sivas ile ilgili kısım için bkz. Şen, *age*, Sivas 2014, s.100.

^{xix} Tablo 13'de ki Amasya ile ilgili kısım 726 ve 727 numaralı Amasya cizye defterlerinin içeriğine göre düzenlenmiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d.0726/ BOA, ML.VRD.CMH.d.0727.

^{xx} Gayri müslimlere ait şahıs isimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Kurt, Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl), *OTAM*, Sayı 4, 1993, s.223-290.